

עין גנים, בית הגן וג'נין

שם המקום **עין גנים** קשור במעין ובגנים, ועל כן משקף בשמו חקלאות שלחין. להלן נעסוק בשאלת זיהויו וייחוסו לעיר **ג'נין** הנמצאת במורדות הצפוניים של השומרון בואכה עמק יזרעאל.

בדיון דלקמן¹, ניגע ביחסה של עין גנים המקראית ליישובים מתקופות שונות המזכירים את המונח גן, החל מ-**gina** שנזכרה בתעודה מתעודות אל עמרנה (ראשית מאה י"ד לפנה"ס), דרך **בית-הגן** שבספר מלכים, ועד **גינאי** - **גיניי** של יוסף בן מתתיהו ומקורות חז"ל.

ארץ גינה נזכרת פעמיים באחת מתעודות אל עמרנה. **לַבְיָא** מלך שכם המורד במלך מצרים, משתף הפעולה עם התַבְּירו, נהרג בידי אנשי ארץ גִינָה (*mātu gi-na*) ובניו - יורשיו ניסו ליזום מלחמת נקמה נגד בני גינה. מקומה אינו מתואר במדויק, אך לאור ההקשר הכללי, תחומי פעילותו של **לַבְיָא** ומלחמותיו עם שכניו, יש הגיון רב לקשור אותה אל גינאי-ג'נין שבגבול השומרון ועמק יזרעאל. לדעת א"פ רייני וני נאמן² נזכר השם עוד לפני כן בצורה של נחל קינה (*qyn3*). מקום זה נזכר בתיאור מלחמתו של תחותמס השלישי במגידו בשנת 23 למלכותו (1482 לפנה"ס) והוא הנחל שמדרום למגידו. הנחל שמדרום למגידו הוא אחד משלושה יובלים עיקריים המזינים את נחל קישון ועמק יזרעאל המערבי מן הדרום. חבל הארץ שאותו הם מנקזים הוא התחום של ג'נין.

עין-גנים נזכרת בשני פסוקים בספר יהושע העוסקים בנחלת יששכר. האחד, ברשימת ערי השבט: "וְיָרַמְתָּ וְעֵין גַּנִּים וְעֵין חֲדָה וּבֵית פְּצָץ" (יהושע יט כא), והשני -

¹ שורות אלה הינן הרחבה של מספר הערות בעבודת הדוקטור שלי: **שמות מקומות עתיקים שנשתמרו בפי הערבית בארץ - הבחינה הלשונית**, ירושלים, תשנ"א, עמ' 237, 245.

² א"פ רייני, גת פדלה, **ספר יוסף ברסלבי**, ירושלים, 1970, עמ' 392-394 הערה 39; נ' נאמן, **ארץ ישראל ט"ו**, תשמ"א, עמ' 143 וכן בתוך: י' אפעל (עורך), **היסטוריה של ארץ ישראל**, כרך א', התקופות הקדומות, ירושלים 1982, עמ' 184-185.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ברשימת ערי הלוויים של השבט: "את ירמות ואת מגרשָה את **עין גנים** ואת מגרשָה ערים ארבע" (יהושע כא כט).

מן ההיבט הארכיאולוגי יצויין, כי בתוך תחומה של העיר גינין יש תל ארכיאולוגי ששטחו כ-30 דונם. נמצאו בו כלי חרס מתקופות רבות (כנענית קדומה I, כנענית תיכונה IIא, כנענית מאוחרת II-I, ישראלית II-I, פרסית הלניסטית, רומית, ביזנטית, ימי הביניים, עותמנית); עיקר הממצא הוא מהתקופה הישראלית³.

השאלה הגדולה העומדת בבסיס הזיהוי קשורה בהתפרשותה ובהיקפה של נחלת יששכר. קלאי טען כי "אין כל צידוק למשוך את נחלת יששכר מעבר לעיר יזרעאל דרומה"⁴ עד למורדות הרי השומרון. לפיכך פקפק בזיהוי עין גנים עם גינין, ונטה לִמְקוֹמה הרחק משם, ברמת יששכר מצפון לעמק יזרעאל המזרחי, הגם שאין שם אתר מוגדר המתאים לזיהוי זה. אכן, גינין השוכנת בקצהו הדרומי של עמק יזרעאל, חורגת מעט מעיקר תחום נחלת יששכר, אולם אין בכך כדי לפסול את הזיהוי, שכן יבלעם הסמוכה לגינין מדרום, תוארה בספר יהושע: "ויהי למנשה ביששכר ובאשר בית שאן ובנותיה ויבלעם ובנותיה..." (יהושע יז יא); ואם יבלעם ליששכר תחשב, למה תיגרע גינין?

עם זאת, שיוכה של יבלעם ליששכר אינו מוכרע חד-משמעית, שכן מתנגדי הזיהוי **עין גנים - גינין** הציעו לבאר את **למנשה ביששכר** - סמוך ליששכר או בגבולו עם יששכר⁵.

היבט לשוני מסוים העשוי לסייע לשוללי הזיהוי **עין גנים - גינין**, הוא שאלת הכפלת הנו"ן. עין גִּנים נמסרה בנו"ן דגושה (לפי נוסח המסורה, ורוב נוסחאות השבעים והוולגטה), וסברה היא להבחין בינה לבין הצורה הבלתי מוכפלת המתועדת החל מ-gina של אל עמרנה, דרך גינאי - גיניי ועד גינין שבפי הערבים.

כללו של דבר, אף כי קשה להוכיח שעין-גנים שכנה באתר שבתחום גינין, אין לשלול זיהוי זה והוא מצטרף לרשימה ארוכה של זיהויים שאינם ודאיים.

לעומת השם עין גנים שבספר יהושע, קשה להטיל ספק בזיהויה של **בית הגן**, הנזכרת בספר מלכים, עם גינין. בספר מלכים מסופר שיהורם מלך ישראל ובן-בריתו אחזיהו מלך יהודה היו **ביזרעאל** כשהגיע לשם יהוא. הם יצאו לקראתו ברכיבה

³ נ' צורי, אור חדש על עין גנים, **בית מקרא**, תשל"א, עמ' 133-134; הנ"ל, **נחלת יששכר**, ירושלים תשל"ז, עמ' 46.

⁴ ז' קלאי, עין גנים, **אנציקלופדיה מקראית**, עמ' 207-208.

⁵ י' קויפמן, **ספר יהושע**, עמ' 204-205; ז' קלאי, **נחלות שבטי ישראל**, עמ' 147-148.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

וכשעמדו על כך שכוונתו אינה לשלום כבר היה מאוחר מדי. יהורם ניסה להפוך מרכבתו ולנוס, אבל החץ מקשתו של יהוא השיגו והכריעו. הכתוב ממשיך ואומר:

ואחזיה מלך יהודה ראה וינס דרך **בית הגן** וירדף אחריו יהוא ויאמר גם אתו הפָּהו אל המרכבה במעלה גור אשר את **יבלעם** וינס מגדו וימת שם (מל"ב ט כז).

אחזיהו ניסה להימלט דרומה לכיוון ירושלים. על יד יבלעם הותקף ושינה כיוון למגידו. הדרך מיזרעאל ליבלעם הולכת דרומה כ-10 ק"מ בעמק יזרעאל עד שהיא מגיעה לגנין, שם היא נכנסת אל בין ההרים ומגיעה ליבלעם. בגנין מתפצלת ממנה דרך ההולכת למרגלות ההרים לכיוון צפון מערב בואכה מגידו. הציון דרך **בית הגן** מרמז שהיה שם צומת דרכים. כל הנתונים במקרה זה מובילים אפוא לזהות: **בית הגן - ג'נין**.

אם **עין גנים** הוא שם אחר לאותו מקום צריכים אנו להניח שיש כאן שתי גרסאות לאותו שם. אנו מכירים במקרא מספר דוגמות לכגון זה: **עיר שמש** (יהושע יט) בצד **בית שמש**, **שדי יער** (תהלים קלב) בצד **קריית יערים**, אולם יש ששללו את זיהויה של **עין גנים** עם **ג'נין** מכוח העובדה שהמקום כבר 'תפוס' בעבור **בית הגן**.⁶ בסופו של דבר יתכן שמדובר בשני מקומות שונים הנמצאים בסביבה זו וקשורים בגנים. השם **גינת** ("תבני בן גינת" - מל"א טז כא-כב) הוצע גם הוא כשם מקום הקשור בסביבה זו. בפשטות סביר לראותו כשם אביו של תבני, אך אין להוציא מכלל אפשרות שזהו שם אדם שנגזר משם של מקום.⁷

אצל יוסף בן מתתיהו הנתונים בהירים וזיהויים בגנין חד-משמעי. בקדמוניות כ' ו' א' (118) מספר יוסף שיהודי הגליל, בעלותם לרגל לירושלים, היו רגילים לעבור דרך ארץ השומרונים שם עברו בכפר הקרוי **גינאי** (Γίναϊ) השוכן בגבול ארץ שומרון והעמק הגדול. אותו סיפור מסופר גם במלחמות ב' י"ב ג' (232), שם נכתב שם המקום משום מה (Γήμα). בתיאור הארץ הניתן במלחמות ג' (48) מגדיר הוא את ארץ השומרון - סַמְרִיטִיס: היא מתחילה מכפר בשם **גניי** (Γίναϊ נ"א Γίναϊ) המצוי בעמק הגדול ומסתיימת בטופרכיה עקרבטיני. בתיאורים אלו, אין ספק שכוונת יוסף בן מתתיהו לג'נין.

בתלמוד הבבלי ובתלמוד הירושלמי מוצאים אנו שלש פעמים את **נהר גיניי** העומד בדרכם של עוברי דרכים. פעמיים מסופר על מעשה פלא שאירע לר' פנחס בן יאיר המלומד בנסים: "ר' פנחס בן יאיר הוה קאזיל לפדיון שבויים פגע ביה בגינאי נהרא אמר לי גינאי חלוק לי מימך ואעבור בך..." (בבלי חולין ז' ע"א); ובגירסת

⁶ ש' לוינסטאם, בית הגן, אנציקלופדיה מקראית ב', עמ' 70.

⁷ ש' לוינסטאם, גינת, אנציקלופדיה מקראית ב', עמ' 423-424.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הירושלמי: "ר' פינחס בן יאיר היה אזיל לבית וועד והיה **גינני** גביר (היה גינני גואה). אמר לה **גינני גינני** מה את מנע לי מן בית וועדה?! ופלג קדמוי ועבר..." (ירושלמי דמאי א' ג'; כ"ב ע"א). במקום אחר סיפור מעשה הלכתי: "**גינאי** (שרידי ירושלמי מהגניזה: **גוניי**) שטף זקין (כדי יין). אתא עובדא קומי ר' יצחק בירבי אלעזר ואמר יחכמון שפיי קשריהון" (יכירו מודדי היין את קשריהם ואין לחוש לחילוף ביין של נכרים - שקלים ז' ע"א, נ' ע"ג). למרות שההקשר הגיאוגרפי במעשים אלו אינו מפורש, ניתן להסתמך על השם המיוחד במינו הנכתב במקורות אלו בצורה זהה למוכר לנו מדברי יוסף בן מתתיהו, ואינו ידוע בשום מקום אחר, ולהניח שמדובר באותו מקום. הדיבור על **נהר** מאפיין כאן את הבבלי בלבד ונראה שיש כאן התאמה של הסיפור לתנאי בבל. בירושלמי מדובר על **גינני** שגואה במפתיע ומסתבר שהכוונה לנחל העובר בגינן שהוא יובל מרכזי של הקישון, הגואה בעת הגשמים. הדרך העוברת כאן ומופרעת ע"י המים, היא הדרך הראשית שהובילה מן הגליל לארץ הכותים והר המלך ומשם לירושלים וליהודה. פדיון שבויים צפוי באיזורים אלו שעברו בימי התנאים האחרונים לידיים נכריות והיתה בהם סכנה "שהיו עולין להר המלך ונהרגין" (ירושלמי שבת א' ז', ג' ע"ד). לגבי הגירסה המספרת על **בית הועד** יש לזכור שגם בזמן התנאים האחרונים ואחרי כן הקפידו לקדש את החודש ביהודה דווקא.

הנחתנו שמדובר במי גשמים שגאו, מתאימה למה שאופיינו לעמק יזרעאל - נחל קישון ויובליו. יש לזכור שגם הישועה והניצחון על סיסרא (שופטים ד-ה) נעשו על ידי שיטפון. תן דעתך גם לצירוף **תענד על מי מגידו** (שופטים ה יט) המחייב פרשנות מעין זו.

כללו של דבר, גינן היא יישוב קדום בעל שם קדום. המקורות מדגישים את מיקומה המיוחד בפתחו של מעבר הררי היוצא אל עמק יזרעאל.

חוקרים העמידו את **עין גנים** ואת **בית הגן** בקבוצות שמות המקומות הקשורים בקרקע ובחקלאות.⁸ גן קשור לחקלאות שלחין הנשענת על מי מעיינות. כדרכם של שמות הקשורים בסביבה ובנוף, קיימת **עין גנים** נוספת בערי נחלת יהודה (יהושע טו לד).⁹

⁸ י' אהרוני, **ארץ ישראל בתקופת המקרא - גיאוגרפיה הסטורית**, תשכ"ב, עמ' 90.

⁹ על זיהויה ראה: ז' קלאי, **עין גנים 2, אנציקלופדיה מקראית ו'**, עמ' 208.